

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΣΤΗΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Στὰ κείμενα αισθητικῆς τοῦ Ἰωάννη Ν. Θεοδωρακόπουλου «Τέχνη καὶ Φιλοσοφία» ὡς καὶ «Τέχνη καὶ κάλλος¹» ἀναπτύσσεται μιὰ σειρὰ προτάσεων πάνω στὴν αἰσθητική, μὲ κύρια ἀφετηρία τους τὴ συσχέτιση τῆς τέχνης μὲ τὴν εἰκονικὴ παραστατικότητα καὶ τῆς ἐπιστήμης μὲ τὴν ἀνεικονικὴ ἀφαιρετικὴ σκέψη. Στὸ κείμενο αὐτὸ θὰ ἐξετάσουμε τὴν κρίσιμη αὐτὴ διάκριση τοῦ Ἰωάννη Ν. Θεοδωρακόπουλου μεταξὺ τέχνης καὶ ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς εἰκόνας κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῶν σύγχρονων ἐπιστημονικῶν ἐξελίξεων —ἰδιαίτερα στὴ σφαῖρα τῆς μικροφυσικῆς— καὶ θὰ ἐκτιμήσουμε τίς ἐπιπτώσεις τῶν ἐξελίξεων αὐτῶν στὴν αἰσθητικὴ καὶ στὶς συναφεῖς θέσεις τοῦ φιλοσόφου. Ἡ ἐξέταση αὐτή, ἔστω κι ἂν φανεῖ ὅτι ὁδηγεῖ σ' ἓναν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἐπιστήμης, καθὼς δηλώνει τὴ μετακίνησή της ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴ σύλληψη σὲ μιὰ περισσότερο ἡρακλείτεια ἀντίληψη², δὲν θὰ σημαίνει ἀσφαλῶς καὶ τὴν κατάργηση τῆς διάκρισης ἐπιστήμης καὶ τέχνης ἀλλὰ μᾶλλον τὴν προσέγγιση καὶ τὴ σύγκλισή τους. Ἡ ὄντολογικὰ καὶ ἐπιστημολογικὰ ἀσύμπτωτη παραδοσιακὴ σχέση τέχνης καὶ ἐπιστήμης φαίνεται ὅτι ἀντιστρέφεται καὶ γίνεται ἐνισχυτικὴ τῆς εἰκονικῆς παραστατικότητας τοῦ πνεύματος, ποὺ καθεαυτὴ τείνει ν' ἀποκαθιστᾷ —στὸ πειραματικὸ ἐπίπεδο— τὴν ἐννοία τοῦ Λόγου σὲ ἀντίθεση μὲ ἐκείνην τῆς λογικῆς.

Εἶναι ἄραγε πέρα γιὰ πέρα ἀμετάτρεπτη, μέσα στὸ χρόνο (τόσο στὸ χρόνο τῆς φύσης ὅσο καὶ στὸ χρόνο τῆς ἱστορίας), ἡ ἀποκλίνουσα συσχέτιση τῆς λογικῆς καὶ τῆς εἰκόνας ἢ τῆς εἰκονικῆς παραστατικότητας (στὴν τέχνη) μὲ τὴν ἀνεικονικὴ ἀφαιρετικὴ διάθεση τῆς λογικῆς (στὴν ἐπιστήμη); Ἡ μήπως ἡ ἴδια ἡ ἐξέλιξη τῆς ἀνεικονικῆς σκέψης διεκδικεῖ μιὰ μορφολογία ποὺ ἔσχατα ἐκβιάζει τὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν μεγεθῶν αὐτῶν καὶ ἐνδεχομένως τὴν ἀντιστροφή της σὲ σχέση συγκλίνουσα καὶ συμπτωτική; «Ἡ τέχνη δουλεύει μὲ εἰκόνες, εἶναι πάντοτε παραστατικὴ, καλεῖ

1. Ἰ. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Φιλοσοφία καὶ ζωή*. Μικρὰ φιλοσοφικὰ κείμενα, Ἀθήνα, 1967, σσ. 338-358 καὶ 380-385.

2. Μανώλη ΜΑΡΚΑΚΗ, Ὁ κόσμος καὶ ἡ πραγματικότητα τοῦ ὄντος, *Φιλοσοφικὲς Περιηγήσεις*, Ἀθήνα, ἐκδ. Βιβλιογονία, 1991, σσ. 164-168.

τὸν ἄνθρωπο νὰ ἰδεῖ ἢ ν' ἀκούσει, νὰ συλλάβει ὀπτικῶς ἢ ἀκουστικῶς εἰκό-
νες, ὅπου μέσα περιέχεται τὸ νόημα τῆς ζωῆς του... ἡ φιλοσοφία ἀπευθύνε-
ται στὴ λογική, στὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ καλεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ σκεφτεῖ
καὶ νὰ κρίνει. Τὸ περιεχόμενό της εἶναι καθαρῶς νοητὸ καὶ ποτὲ παρα-
στατό³». Ἀντίθετα ὅμως πρὸς τὴ διατύπωση αὐτὴ τοῦ Ἰωάννη Ν. Θεοδω-
ρακόπουλου, θέτουμε σὲ ἄλλη μορφή τὸ ἴδιο ἐρώτημα: Μήπως μιὰ συγκλί-
νουσα συσχέτιση τέχνης καὶ ἐπιστήμης, μὲ βάση τὴν εἰκόνα, ἐλαύνει
τελικά σὲ μιὰ πληρέστερη προσέγγιση τῆς μεταφυσικῆς οὐσίας τοῦ κόσμου
καὶ στὸ νόημά της, ἀπ' ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ ἐγγυηθεῖ μιὰ σχέση ἀποκλί-
νουσα, ὅπως τὴν διατύπωσε παραπάνω ὁ Ἰωάννης Ν. Θεοδωρακόπουλος;
Σὲ καταφατικὴ περίπτωση, μήπως ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς συγκλίνουσας συσχέτι-
σης σημαίνει καὶ τὴν ἄρση τῆς αὐτοτέλειας τῆς τέχνης σὲ σχέση πρὸς τὴν
ἐπιστήμη ἢ τῆς ἐπιστήμης σὲ σχέση πρὸς τὴν τέχνη;

Βέβαια, ἡ μετακίνηση τῆς ἐπιστήμης πρὸς τὴν υἱοθέτηση τοῦ εἰκονι-
κοῦ λόγου καὶ τῆς εἰκονικῆς παραστατικότητας δὲν θὰ καταργοῦσε τὴν
ἐπιστήμη ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἡ μετακίνηση αὐτὴ θὰ συνιστοῦσε καθεαυτὴ ἔκ-
φραση τῆς ἴδιας τῆς λογικῆς διαδικασίας, ὡς ἀξίωσης γιὰ τὴν αὐτοὑπερκέ-
ρασή της, ποὺ ἐπιστημολογικὰ θὰ νοεῖτο ὡς μετακίνηση ἀπὸ τὴ γνώση
πρὸς τὴν ἐπίγνωση ἢ τὴν περιγραφὴ τῶν ἰδίων τῶν ὀρίων τῆς γνώσης. Θὰ
πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ μιὰ προσέγγιση τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐνοποι-
ητική, μιὰ σύγκλιση ἔσχατη, ποὺ ὅστοςο θὰ ὑπερασπίζεται τὶς διαφορετι-
κὲς ἐκκινήσεις του.

Ἡ ἐπανατοποθέτηση τῆς εἰκόνας στὴ σφαῖρα τῆς ἐπιστήμης, ἀπὸ τὴν
ὁποία ἡ εἰκόνα παραδοσιακῶς εἶχε ἀποκλεισθεῖ, φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ σή-
μερα ἓνα αἶτημα ἀμιγῆς τῆς ἴδιας τῆς ἐπιδίωξης τῆς ἐπιστήμης γιὰ τὴ λο-
γικὴ κυριαρχία τῶν φαινομένων. Ἄν ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ποὺ θ' ἀκολουθήσει
ἀποδειχθεῖ πρόσφορη ἡ ἐπανεξέταση τῆς θέσεως τοῦ Ἰωάννη Ν. Θεοδωρα-
κόπουλου, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης, τότε καὶ ἄλλες παραδοχὲς ἢ προτά-
σεις ἀπὸ τὰ αἰσθητικὰ αὐτὰ κείμενα τοῦ Ἰωάννη Ν. Θεοδωρακόπουλου θὰ
πρέπει νὰ ἐπανεξετασθοῦν, γιὰ νὰ φθάσουμε σὲ μιὰ νέα σύλληψη τῶν τρό-
πων ἐκδήλωσης τοῦ Λόγου στὸ πεπερασμένο ἀλλὰ καὶ στὴ δημιουργικὴ
ἐπέμβαση τοῦ πνεύματος, ὡς φαντασίας, στὴ μορφολογία τοῦ πεπερασμέ-
νου⁴.

Στὴ σφαῖρα τῆς σύγχρονης μικροφυσικῆς, ὁ κβαντοθεωρητικὸς δui-
σμὸς κυμάτων καὶ σωματιδίων προκαλεῖ τὴν ἐμφάνιση τῆς ἴδιας πραγματι-
κότητας τόσο ὡς ὕλης ὅσο καὶ ὡς δύναμης. Κατὰ τοῦτο, μὲ τὴν κβαντικὴ

3. Ἰ. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σσ. 341-342.

4. Εὐάγγελου ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Αἱ αἰσθητικαὶ κατηγορίαι*, Ἀθήνα, 1970.

θεωρία καθίσταται αδύνατη μιὰ αντικειμενική περιγραφή τοῦ σωματιδίου στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο· ἡ ἀκριβέστερη περιγραφή τοῦ σωματιδίου εἶναι ἡ σύλληψή του ὡς συνάρτηση πιθανότητας, στὸ μέτρο πὺ τὸ σωματίδιο δὲν συνιστᾷ πλέον μιὰ ιδιότητα τοῦ Εἶναι, ἀλλὰ νοεῖται ἀπλῶς ὡς μιὰ τάση γιὰ τὸ Εἶναι, ὡς μιὰ δυνατότητα⁵. Οἱ φυσικοὶ ἐπιστήμονες βλέπουν σήμερα τὶς ἠλεκτρονικὲς τροχιὲς καὶ παρόμοιες ἔννοιες (ὅπως ὑλικά κύματα, πυκνότητα φορτίου, ἐνέργεια καὶ ὁρμή κ.λπ.) ὡς ἓνα εἶδος δυνατότητας μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ ἔννοια. Τὰ ἄτομα καὶ τὰ στοιχειώδη σωματίδια τῆς μικροφυσικῆς καὶ τῆς κβαντομηχανικῆς ἀποτελοῦν μᾶλλον ἓναν κόσμον τάσεων ἢ δυνατοτήτων καὶ ὄχι πραγμάτων ἢ γεγονότων ὑποκείμενων σὲ ἀντικειμενικὴ περιγραφή. Κατὰ τοῦτο, στὰ φυσικὰ συμβάντα, τὸ Εἶναι —σύμφωνα μὲ τὴ διατύπωση τοῦ Ἀριστοτέλους— μεταβαίνει ἀπὸ τὴ δυνατότητα στὴν πραγματικότητα μέσω τῆς μορφῆς. Ἡ ἔννοια αὐτὴ τῆς συμπληρωματικότητας, ἀντιδιαλεκτικὴ καθὼς εἶναι, ἐνθαρρύνει πλέον τοὺς φυσικοὺς ἐπιστήμονες νὰ χρησιμοποιοῦν μιὰ διαφορούμενη καὶ ὄχι μιὰ σαφὴ γλῶσσα, νὰ χρησιμοποιοῦν δηλαδὴ τὶς κλασικὲς ἔννοιες μ' ἓναν τρόπο πὺ προσιδιάζει στὶς σχέσεις ἀπροσδιοριστίας καὶ πὺ ὁδηγεῖ σὲ ἀντιφάσεις. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ δὲν εἶναι μιὰ ἀκριβὲς γλῶσσα, ὅπου θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιήσῃ κανεὶς τὶς φυσικὲς λογικὲς διαδικασίες (π.χ. τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ τρίτου) εἶναι, ἀντίθετα, μιὰ γλῶσσα πὺ προκαλεῖ στὸ μυαλό μας εἰκόνες, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ τὸ αἶσθημα ὅτι οἱ εἰκόνες αὐτὲς ἔχουν μόνο μιὰ ἀσαφὴ σύνδεση πρὸς τὴν πραγματικότητα, παριστάνουν μιὰ τάση ἀπλῶς πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἡ ἴδια ἢ ὑπερκέραση τῶν φυσικῶν λογικῶν διαδικασιῶν, ἐνώπιον τῆς νέας αὐτῆς πραγματικότητας, ὁδηγεῖ στὴν προσπάθεια συγκρότησης μιᾶς νέας «λογικῆς», ὅπου κατοχυρώνεται ἢ εἰκονικὴ αὐτὴ αἴσθηση, καὶ πὺ τίθεται ἀνεξάρτητα πλέον ἀπὸ τὴν κλασικὴ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους, πὺ μ' αὐτὴν ἔγινε ὡστόσο δυνατό ἢ μεγαλειώδους ἐποποιία τῆς ἐπιστήμης⁶.

Πρόκειται γιὰ ἐξελίξεις συνταρακτικὲς στὴ σφαῖρα τῆς παραδοσιακῆς ἀνεικονικῆς ἐπιστημονικῆς διαδικασίας πὺ, μεταξὺ ἄλλων, καθιστοῦν ἀμφίβολη τὴ σκοπιμότητα τῆς διάκρισης τῆς ἴδιας τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν τέχνη, στὸ μέτρο εἰδικότερα πὺ ὁ διαχωρισμός τους στηρίζεται, καὶ στὴν εἰκόνα ἢ στὴν ἀπουσία τῆς εἰκονικῆς παραστατικότητας ἀπὸ τὸ εὖρος τους ἀντίστοιχα.

Στὸ μέτρο πὺ ἡ ἴδια ἢ διάκριση αὐτὴ μεταξὺ τέχνης καὶ ἐπιστήμης

5. Βέρνερ Χαϊζεμπέργκ, *Φύση καὶ Φιλοσοφία*, Ἀθήνα, ἐκδ. Κάτοπτρον, 1978, σσ. 114 κ.ἑξ.

6. Βέρνερ Χαϊζεμπέργκ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σσ. 184 κ.ἑξ.

τείνει νὰ ὑπερκερασθεῖ ἀπὸ τὴν ἀνερχόμενη σὲ σπουδαιότητα ἡρακλείτεια παραδοχὴ τοῦ κόσμου, ὡς τὸ παιχνίδι τοῦ πυρὸς μὲ τὸν ἑαυτό του, ἐπιβάλλεται καὶ ἡ ἐπανεξέταση τῆς αὐτοτέλειας τῆς τέχνης σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιστήμη, γεγονὸς ποὺ ἔχει κρίσιμες ὄντολογικὲς καὶ ἐπιστημολογικὲς ἐπιπτώσεις.

Ἡ ἐπανατοποθέτηση βέβαια στὴν ἐπιστήμη τῆς εἰκόνας καὶ τῆς σημασίας της φαίνεται νὰ ἐνισχύει τὴν ἐνοποιητικὴ ἔκφραση τοῦ πνεύματος καὶ ν' ἀποκαθιστᾷ ἐκ νέου τὴν ἔννοια τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος, πέρα ἀπὸ τὴ λογικὴ, περιλαμβάνει καὶ τὴ μεταφυσικὴ διάσταση τῆς διάνοιας. Ἀποδεικνύεται ἔτσι μιὰ ἐστία κοινὴ τῶν διαφορετικῶν αὐτῶν ἐκκινήσεων, ἀπὸ τὸ πλατωνικὸ σπήλαιον μὲ τὶς ἐμπίπτουσες σκιὲς στὶς παρειὲς τῶν τοιχωμάτων του, ποὺ ἔσχατα νομιμοποιεῖ καὶ τὴ σύγκλιση τῆς τέχνης μὲ τὴν ἐπιστήμη, τῆς ποίησης μὲ τὴ λογικὴ, τῆς φαντασίας μὲ τὴ διάνοια, ἐνῶ οἱ διαφοροποιήσεις τους ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν σχετικῶς εὐσύλληπτες.

Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς ἀφαίρεσης φαίνεται νὰ ἐπανέρχεται στὴν εἰκόνα, ποὺ ἐσφετερίζετο ἡ τέχνη, ὡς ἐπίγνωση τῶν ἰδίων τῶν ὀρίων της. Τόσο ἡ τέχνη ὡς αἴσθηση ὅσο καὶ ἡ ἐπιστήμη ὡς γνώση συνιστοῦν, κατὰ τὸν ἴδιο λόγο, ἐκδηλώσεις τῆς ἐλευθερίας, ἐνῶ στὸ μέτρο ποὺ θεμελίωση τόσο τῆς τέχνης ὅσο καὶ τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ εἰκόνα, τότε ἡ ἐγγελιανὴ ἔννοια τοῦ Ἀπολύτου Πνεύματος, πέραν τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοσοφίας, πρέπει, διευρυνόμενη, νὰ περιλάβει καὶ τὴν ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστροφή βέβαια τῆς ἐπιστήμης στὴν εἰκόνα ἐκβιάζει τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἴδιας τῆς μεταφυσικῆς ρίζας της, ὅπως μεταφυσικὴ εἶναι καὶ ἡ ρίζα τῆς τέχνης⁷ σύμφωνα μὲ τὸν Ἰωάννη Ν. Θεοδωρακόπουλο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, στὸ μέτρο ποὺ ἡ τέχνη συνιστᾷ ποικιλία μορφῶν, μὲ πηγὴ τὴ φαντασία, ἀλλὰ πραγματικῶν μορφῶν ὡς ἱστορία, ἡ πραγματικότητα τῆς τέχνης ὡς μορφῆς ἐμφανίζεται πλέον ὡς περισσότερο πραγματικὴ ἀπὸ τὴν τάση τοῦ ὄντος νὰ κινηθεῖ ἀπὸ τὴ δυνατότητα στὸ πραγματικὸ μέσω τῆς μορφῆς· εἶναι μιὰ τάση, ἄλλωστε, ὅπου αὐτὸ ποὺ τελικὰ ἀποκρυσταλλώνεται δὲν εἶναι τὸ ὄν ἀλλὰ ἡ κίνησή του πρὸς τὴ μορφή. Ὡστόσο παραμένει μιὰ κρίσιμη διαφορά: ἡ πραγματικότητα τῆς τέχνης ὡς μορφῆς συμβολίζει τὴν ἐσωτερικότητα ἐνὸς μυστηρίου⁸, δηλαδὴ μιᾶς μορφογενετικῆς δύναμης τοῦ πνεύματος τοῦ καλλιτέχνη, ἐμφορούμενου ἀπὸ τὸ πάθος καὶ τὸ αἶσθημα ποὺ τὸν συνέχει, ἐνῶ ἡ «πραγματικότητα» τῆς ἐπιστήμης δὲν ἐμφανίζει καμιὰ ἐσωτερικότητα.

Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ πραγματικότητα τῆς τέχνης, ποὺ μὲ τὴν «παραστα-

7. Ἰ. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. 341.

8. Ἰ. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. 339.

τική έποπτική της δύναμη» έγκολπώνεται τὸ αἰώνιο ὡς στιγμή στὸ δημιούργημά της, εἴτε στὸ ἐπίπεδο τῆς ὄρασης εἴτε σ' ἐκεῖνο τῆς ἀκοῆς, ἔχει ὅρια σαφῆ, καὶ φαίνεται, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀτελεύτητη διαδοχὴ τῶν εἰκόνων στὸ ἐπίπεδο τῆς μικροφυσικῆς ποὺ στεροῦνται σαφῶν ὁρίων, ἄρα καὶ σαφοῦς παραστατικότητας.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως μεριά, ἡ τέχνη μέσα ἀπὸ τὴν εἰκόνα (τὴν ὀπτική ἢ τὴν ἀκουστική) καλεῖ τὸν ἄνθρωπο νὰ ἐγκολπωθεῖ τὸ μεταφυσικὸ νόημα τοῦ κόσμου, ὅπως τὸ πράττει καὶ ἡ ἴδια ἡ ἐπιστήμη, πού, μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ αὐτοῦπερβαίνεται ὡς παραδοσιακὰ ἀνεικονικὴ προσέγγιση. Κατὰ τοῦτο, τὸ «ἐξ αἴφνης» τοῦ καλλιτέχνη ὡς θεία στιγμή, ὡς πηγὴ ἐμπνεύσεων ἢ ὡς καιρὸς τῶν ἀρχαίων⁹ δὲν φαίνεται νὰ διαφέρει στὴν περίπτωσι τῆς ἐπιστήμης, ἔστω κι ἂν κυρίως αὐτὸ ἀναφέρεται στὴν τέχνη, καὶ κατὰ τοῦτο, τὸ ἔργο τέχνης δὲν σφετερίζεται τὴν ἐλευθερία τοῦ καλλιτέχνη νὰ δημιουργήσει στὸ ἐπίπεδο τῆς «δεύτερης παρουσίας». Ἀντίθετα θέτει τὴν ἴδια τὴν προσέγγισι τοῦ φυσικοῦ ἐπιστήμονος ὡς «δεύτερη παρουσία», ὅπως αὐτὸς ἀποδεσμεύεται ἀπὸ ἔννοιες καὶ ἐρμηνευτικὰ σχήματα ποὺ τὴν συγκρατοῦσαν δέσμια ὡς «πρῶτη παρουσία».

Ἔτσι ὁ καλλιτέχνης, μὲ τὸ τάλαντό του, διακονεῖ τὴν τέχνη μὲ ἔργα ποὺ φαίνονται, ἐνῶ ὁ ἐπιστήμων διακονεῖ τὸ χάρισμα τῆς διάνοιάς του ἀποκαλύπτοντας ἕναν κόσμον ποὺ φαίνεται — ὡς διαδοχὴ εἰκόνων· ὁ κόσμος αὐτὸς ἴσως φαίνεται σὲ λίγους καὶ ἴσως καὶ σὲ αὐτοὺς δὲν φαίνεται κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο.

Ὅπως μὲ τὴν τέχνη ὁ ἄνθρωπος ὁδηγεῖται πέρα ἀπὸ τὴ γνώση (καὶ τὴν πράξι), μὲ τὴν ἐπιστήμη ὁ ἄνθρωπος ὁδηγεῖται στὴν ἐπίγνωση τῶν ἰδίων τῶν ὁρίων της, δηλαδὴ καὶ πάλι σὲ μιὰ κατάστασι πέρα ἀπὸ τὴ γνώση, στὴ μεταφυσικὴ παραδοχὴ τοῦ κόσμου — ὡς κρίσιμης συνάρτησις πιθανότητας — μὲ ποικίλους βαθμοὺς ἐλευθερίας, ὅπου τὸ τυχαῖο διεκδικεῖ τὴν αὐτοτέλειά του ἀπὸ τὸ κράτος τῆς ἀναγκαιότητας.

Στὴ σφαίρα τῆς ἐπιστήμης, ἡ εἰκόνα νοεῖται πλέον ὡς ὁ τρόπος ἐκδήλωσης τοῦ Λόγου — ὄντολογικὰ καὶ ἐπιστημολογικὰ —, ἐνῶ σὲ σχέση μαζὶ τοῦ ἢ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀποκάλυψι νομιμοποιοῦνται ὡς ὁψεις τῆς ἴδιας πνευματικῆς ὑπόστασις. Κατὰ τοῦτο, ἡ διαφορὰ μεταξὺ τέχνης καὶ ἐπιστήμης ὡς πρὸς τὴ σχέση τους μὲ τὸ κάλλος, δὲν ἐμφανίζεται πλέον τόσο κρίσιμη, στὸ μέτρο ποὺ οἱ συμμετρίες ποὺ ἀποκαλύπτονται στὴ βάση τῶν φυσικῶν διαδικασιῶν (στὴ θεωρία τοῦ πεδίου, ὅπως καὶ στὴ θεωρία τῶν ὑπερχορδῶν) ἐμφανίζουν ἐκπληκτικὸ κάλλος· στὸ μέτρο ποὺ κρίσιμο στοιχεῖο τῆς εἰκόνας εἶναι τὸ χρῶμα, θὰ μπο-

9. Ἰ. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σσ. 380 κ.ἐξ.

ρούσαμε να υποδείξουμε και τη θεωρία εκείνη της μικροφυσικής που αποκαλείται κβαντική χρωμοδυναμική (ή πληρέστερη θεωρία των ισχυρών πυρηνικών δυνάμεων), που είναι μία μη-γραμμική θεωρία, με την έννοια ότι οί διαδικασίες δεν μπορούν απλώς να προστεθούν ή μία στην άλλη. Από την άλλη μεριά, το κάλλος μιᾶς ἐπιστημονικῆς θεωρίας, ἔστω καὶ μαθηματικῆς, ὅπως π.χ. τὸ θεώρημα τοῦ Euler¹⁰, γίνεται καὶ ἐπιστημολογικὸ κριτήριον ἀποδοχῆς ἢ ἀπορρίψεως τῆς θεωρίας αὐτῆς. Τὸ κάλλος ὅμως, μόνο στὴν περίπτωση τῆς τέχνης εἶναι δημιούργημα τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας, ἐνῶ στὴν περίπτωση τῆς ἐπιστήμης, τὸ κάλλος ὑπάρχει καὶ ἀποκαλύπτεται, ὡς μορφή ἀναγκαιότητας. Ἐφ' ὅσον ἔχει ἀποδειχθεῖ μιὰ συμμετρία στὶς φυσικὲς διαδικασίες μορφολογικὰ ὠραία, ἀδυνατεῖ κάποιος νὰ τὴν ἀμφισβητήσῃ. Κρίσιμη κατηγορία τοῦ κάλλους, τόσο στὴν τέχνη ὅσο καὶ στὴν ἐπιστήμη, εἶναι ἡ ἀπλότητα· στὶς τανυστικὲς ἐξισώσεις τοῦ Ἀϊνστάιν ἢ ἀπλότητά τους ἀντανακλᾷ μιὰ καταπληκτικὴ πυκνότητα δομῆς. Ἡ γενικὴ θεωρία τῆς σχετικότητας ποὺ ἀνάγει τὴ βαρύτητα σὲ καθαρὴ γεωμετρία εἶναι μία μαθηματικῶς ἐλκυστικὴ καὶ αἰσθητικῶς τέλεια φιλοσοφικὴ θεωρία.

Ὑπάρχει ἄραγε διαφορὰ ὡς πρὸς τὸ κάλλος (ὁπτικὸ ἢ ἀκουστικὸ) ποὺ δημιουργεῖ ἓνας καλλιτέχνης, ἀπὸ τὸ κάλλος π.χ. μιᾶς συμμετρίας (στὸν κόσμον τῶν ὑποατομικῶν φαινομένων) ἢ στὶς δομὲς τοῦ ὑλικοῦ κόσμου (π.χ. στοὺς κρυστάλλους) ποὺ ἀποκαλύπτει ὁ φυσικὸς ἐπιστήμων ἢ στὴ μορφολογία τῶν ἐξισώσεων ποὺ μ' αὐτὲς ἐπιδιώκει νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ φυσικὸς ἐπιστήμων τὰ φαινόμενα αὐτά; Μεταξὺ τοῦ κάλλους ποὺ δημιουργεῖται καὶ τοῦ κάλλους ποὺ ἀποκαλύπτεται, ὅποια διαφορὰ καὶ ἂν ὑπάρχει, καθιστᾷ τὴν ἴδια διάκριση μεταξὺ «πρώτης» καὶ «δεύτερης» παρουσίας ἐλάχιστα καθοριστικῆς, στὸ μέτρο πού, καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, τὸ κάλλος ἐλαύνεται στὴν ἄμεση αἴσθηση καὶ γίνεται στοιχεῖο τῆς ἐμπειρίας.

Ἀποτελεῖ ἄραγε σημαντικὴ διαφορὰ ἡ δυνατότητα τῆς τέχνης νὰ δημιουργεῖ ἅπειρες μορφές —μὲ βάση τὴν εἰκόνα— ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ μορφολογία τῶν εἰκόνων ποὺ ἀποκαλύπτει ὁ φυσικὸς ἐπιστήμων, ἐξετάζοντας τὸ ὑποατομικὸ ἐπίπεδο τῶν φαινομένων; Εἶναι ἀσφαλῶς μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ καὶ ἀποτελεῖ ἴσως καὶ τὴν κύρια διαφοροποίηση τῆς εἰκονικῆς παραστατικότητας στὸ ἐπίπεδο τῶν μεγεθῶν αὐτῶν, τέχνης καὶ ἐπιστήμης. Ἀκόμη καὶ ἂν τὸ ἄπειρο τῶν ὑποατομικῶν φαινομένων —στὸ ἐπίπεδο τῆς εἰκόνας— δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ, ἡ μορφολογία τῆς εἰκονικῆς αὐτῆς παραστατικότητας ἐμφανίζει κάποια δέσμευση, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν ὑπο-

10. Μανώλη ΜΑΡΚΑΚΗ, Ἀλήθεια καὶ δομὴ τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, *Φιλοσοφία*, τ. 17-18, Ἀθήνα, 1990, σσ. 146-174.

κειμενική θέση του παρατηρητή· αντίθετα, όμως, στην περίπτωση της τέχνης, δεν εμφανίζεται κάποια δέσμευση ανάλογη.

Ένῳ ἤδη στὴν κβαντοθεωρία, ἡ παρεμβολὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου ἀποτελεῖ μέρος τοῦ πειράματος καὶ δὲν συνιστᾷ πλέον παράγοντα πλάνης στὴν ἐπιδιώξῃ ἔγκυρης γνώσης, ἡ προσπέλαση ἐν τούτοις τοῦ ὑποκειμένου στὴν εἰκόνα δὲν εμφανίζεται ὡς ἐκδήλωση ἐλευθερίας. Ὁ φυσικὸς ἐπιστήμων ἐκπλήσσεται στὸ κάλλος τῶν εἰκόνων τοῦ κόσμου καὶ τῶν δομῶν του ἢ τῶν φασμάτων τοῦ φωτός. Ἡ ἴδια ὅμως συμβολή του στὴν ἀποκάλυψη τοῦ κάλλους αὐτοῦ ἔχει τὴ μορφή τῆς ἀποκάλυψης μιᾶς σχετικῆς ἀναγκαιότητας, ποὺ ἀντανακλᾶται καὶ στὶς ἐξισώσεις του.

Ἡ εἰκόνα ὡς δημιουργήμα (ὀπτικὸ ἢ ἀκουστικὸ) καὶ ἡ εἰκόνα ὡς ἀποκάλυψη τῆς ἐπιστήμης εἶναι καθεαυτὴ μιὰ νύξη αἰσθητικὴ τοῦ πνεύματος, ὄντολογικὰ σημαντικὴ, καὶ ἕνας αὐτοπεριορισμὸς —στὴν περίπτωση εἰδικότερα τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν— ἐπιστημολογικὰ κρίσιμος καὶ καθοδηγητικὸς σ' ἕναν πληρέστερο λογικὸ μετασχηματισμὸ τῆς πραγματικότητας, ἔστω κι ἂν ἡ εἰκόνα φαίνεται ὅτι ἀρνεῖται τὴ λογική.

Συμπερασματικὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ ἐπανάκαμψη τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς στὴν εἰκόνα δὲν ἀπειλεῖ τὴν τέχνη, ὅπως αὐτὴ «ἐπιδιώκει νὰ φανερώσει τὴν ὁμορφιὰ τῆς ζωῆς ἀπαλλαγμένης ἀπὸ κάθε σκοπιμότητα¹¹». Διαπιστώνεται ὡστόσο μιὰ παραλληλία καὶ κάποια σύμπτωση, ὅταν μὲ τὴν εἰκόνα ἀποκαλύπτεται τὸ νόημα τοῦ κόσμου καὶ ἡ συμπεριφορὰ τῶν στοιχείων του. Ἀσφαλῶς ἡ τέχνη ἀντανακλᾶ τὴ ζωὴ καὶ τὸν πρακτικὸ λόγο ὡς ἱστορία, ἔστω καὶ χωρὶς τελεολογία ἔσχατη, στὸ μέτρο ποὺ κάθε ἔργο τέχνης εἶναι καὶ ὁ χρόνος ποὺ πληρώθηκε. Ἀντίθετα μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης γίνεται δυνατὴ ἡ προσπέλαση στὸ μυστήριο τοῦ κόσμου. Ἡ ἴδια ἡ ἐπιστροφή στὴν εἰκόνα τοῦ πλέον ἀνεικονικοῦ ἐπιτηδεύματος (τῆς ἐπιστήμης) σημειώνει ἐνδεχομένως καὶ μιὰ ἐπιστροφή στὴν ἔννοια τοῦ Λόγου, ἀναπαλλοτρίωτος καθὼς μένει ἀπὸ τὸ σφετερισμὸ του ἀπὸ τὴ λογική, ποὺ ὁμολογεῖ καθεαυτὸς τὸ νόημα τοῦ κόσμου, τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀλήθειας.

Μανώλης ΜΑΡΚΑΚΗΣ
(Ἀθῆναι)

11. Ἰ. Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *ἐνθ. ἀνωτ.*

